

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Татяна Славова (София, България)

ИЗДАНИЕ И ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЕВАСТИЯНОВИЯ СБОРНИК

Таня Лалева. *Севастияновият сборник в българската ръкописна традиция*. С., 2004. 312 с.

Сред българските ръкописи от сбирката на П. И. Севастиянов в Руската държавна библиотека в Москва (по-нататък РГБ) се съхранява сборник със смесено съдържание от края на XIII – началото на XIV в. (РГБ, Сев. II. 41 / М. 1467). На този интересен среднобългарски ръкопис, открит в средата на XIX в. на Атон и впоследствие пренесен в Русия, е посветена рецензираната книга. Авторката ѝ Таня Лалева – утвърдено име в палеославистичните среди, представя издание на текста и негово кодикологическо, палеографско и лингвистично изследване. Няколко десетилетия след като става известен на научния свят Севастияновият сборник се радва на заслужен интерес, но впоследствие в изследователската традиция той се споменава предимно или само във връзка с намиращото се в него Похвално слово за Кирил от Климент Охридски. Това обстоятелство превръща сборника в научно предизвикателство за Т. Лалева, която си поставя задачата да го изследва цялостно в контекста на среднобългарската писмена традиция от XIII–XIV в.

Книгата „Севастияновият сборник в българската ръкописна традиция“ включва разделите: Увод (с. 7–8), Съдържание на сборника (с. 9–20), издание на текста (с. 21–184), Кодикологическо и палеографско описание (с. 185–224), Правопис и фонетика (с. 225–270), Формоизменение и

употреба на формите (с. 271–291), Обща характеристика и датировка (с. 293–296), Списък на използваните ръкописи и съкращения (с. 297–301), Библиография (с. 302–307), Приложения (с. 308–310).

В началото е представено съдържанието на сборника, в чийто състав влизат един апокриф (Слово за смъртта на Авраам, л. 1а–6а), три разказа за мъченици (Мъчение на св. Андриан и дружина, л. 6а–18б; Чудото на светите Гурий, Самон и Авив, л. 19а–30б; Мъчение на св. Юлиания, л. 88а–97б), три патерични разказа (За стареца Герасим и лъва, л. 30б–33а; За жената на острова, л. 33а–36а; За св. Пахомий, л. 105б–107б), едно слово (Похвално слово за Кирил от Климент Охридски, л. 36а–39б) и четири жития (Житие на Симеон Юродиви, л. 39б–78б; Житие на Блажената Теодора, л. 78б–88а; Житие на Йоан Постник, л. 97б–105б; Житие на Ефросина, л. 107б–109б). Ясно е, че подборът на текстовете не следва никакъв установен принцип нито по отношение на включените светци (както от особена величина като св. Кирил и св. Пахомий, така и по-незначителни), нито по отношение на времето, в което се развиват описваните събития (от Авраам до Кирил). Безспорен е интересът обаче „към събития, развили се в източните патриаршии – люлка на християнството, и особено към Йорданската пустиня, както и пълното отсъствие

на светци от Константинополската“, защото „в подбора намира отражение старото търсене на културен и духовен мост към Изтока в процеса на самоутвърждаването на Българската църква“ (с. 19). Т. Лалева представя отделните текстове в сборника в широк съпоставително-текстологически контекст и с указания в каква редакция и в какви други ръкописи (сборници, минеи, чети-минеи, патерици, пролози) се срещат. Тази важна информация е резултат от сериозна и продължителна работа на авторката de visu с десетки ръкописи от български, руски и украински книгохранилища, съдържащи творби от разглеждания паметник. За някои от тях (Мъчение на св. Юлиания) появата в Севастиановия сборник се оказва техният най-рано засвидетелстван славянски превод, а за други (Житие на Блажената Теодора) – една от най-ранните славянски версии. Тъй като с изключение на Похвалното слово за Кирил всички останали съчинения са преводни, задължително се дават данни (включително и библиографски) за гръцкия първообраз, а в някои случаи и за латинската версия.

Основна част от рецензираната книга заема обнародването на текстовете в Севастиановия сборник, като водещ е принципът за постигане на оптимална близост до оригинала. Запазено е деленето на листове, страници и редове, както и автентичните титли, надредни букви и лигатури (с изключение на най-усложнените, които могат да се видят в приложението „Заглавни редове“). Липсите в текста на отделните произведения са попълнени по най-близкия по време и редакция достъпен ръкопис, например Словото за смъртта на Авраам – по Панагюрския сборник (НБКМ № 433), Мъчението за Андриан и дружина – по ръкопис от РГБ, МДА № 96, Чудото на светите Гурий, Самон и Авив – по Силвестровския сборник (Российский государственный архив древних актов, МСТ № 53), Мъчението на св. Юлиания – по ръкопис от РГБ, Троицко-Сергиева лавра № 39. Изданието на текста е снабдено с критически апарат, който включва палеографски бележки (поправени, изтрити,

пропуснати, вписани букви или изписани от друга ръка или друго мастило; особени буквени начертания; добавки в полето; лигатури; задрасквания на преписвача; оставени празни места) и научен коментар (при грешни изписвания, повторения или необичайни граматически форми). Така обнародването на творбите от Севастиановия сборник следва най-добрите издателски медиевистични практики.

Кодикологическото описание проследява пагинацията, състоянието на пергаментната, схемата на разчертаване (разположението на тъмната и светлата страна на пергаментния лист и на изпъкналостта и вдлъбнатостта на релефа) и оформянето на тетрадите. Вникването и в най-малките детайли позволява на Т. Лалева да заключи, че при съставянето на кодекса най-напред се е извършило разчертаването на листовите и после подреждането им. За разлика от гръцката и латинската палеография, където различните подходи при изготвянето на тетрадите са добре проучени и имат датираща и локализираща сила, в славянската ръкописна традиция подобни кодикологически изследвания са рядкост и трябва да бъдат високо оценявани.

Интересни са наблюденията на авторката над двете приписки в Севастиановия сборник. Особено показателна за местонахождението му през XVII–XVIII в. е втората (л. 23), наполовина тайнописна: писа ѿ ѿиѿ клъ ѿ черепи [т.е. писа сава по от черепи]. Въз основа на данните от нея, както и споменаването на поп Сава и Черепишкия манастир в два ръкописа от Зографския манастир (№ 178 – Пролог от XVII в., и № 45 – Апостол от 1630 г. Т. Лалева изказва предположението, че „през XVII в. Севастиановият сборник се е намирал в манастира Зограф и е бил четен не само от зографските монаси, но и от гостите на манастира, при това във вида, в който го познаваме сега – окъсан и с вече изрязани полета. В Зограф ще да го е намерил и руският учен Севастианов, откъдето го е пренесъл в Русия“ (с. 193).

Палеографското описание на сборника впечатлява с професионализма на автор-

ката, която подробно разглежда писмото, оформянето на върха на перото, характера на мастилото, но най-вече кинематиката на всяка отделна буква, при това винаги в сравнителен план с около 50 старобългарски и среднобългарски ръкописи, използвани в оригинал, по снимки или микрофилми. За всяко буквено начертание са указани начинът на изписването му, броят и последователността на изграждащите го махове, графичните варианти, поместването в редовете, противопоставянето по дебелина на хоризонталните и вертикалните части, междубуквеното разстояние, отношението между височината на графемата и надбуквеното поле. Като цяло рисунъкът на буквените фигури е твърде сложен, изписан с няколко маха на перото, като вътрешните ъгли почти отсъстват, заменени от извивки. Обследвани са и пунктуационната система, надредните знаци (включително надредните букви и формата им в края на реда и в първия ред на страницата), съкращенията с титла (права и извита), лигатурите. От вниманието на Т. Лалева не е убягнала и украсата на ръкописа, която е сравнително бедна, оформена предимно от червени инициали (неовизантийски, геометрично-растителни и геометрични) и заглавно (везано) писмо. Цялостното палеографско описание е подчинено на датирването на ръкописа, чието възникване авторката отнася към последната четвърт на XIII – първата половина на XIV в., в които хронологически рамки може да се впише всяка една от характеристиките за сборника палеографски особености. В рамките на този период и с оглед на множеството архаични черти в ръкописа Т. Лалева приема първата четвърт на XIV в. като по-тясна дата на създаването му и така коригира и прецизира някои от досегашните датировки.

Съществена част от изложението заема извеждането на правописните и фонетичните особености на Севастияновия сборник, в който всеки от текстовете има своя предистория и с едно изключение (Похвално слово за Кирил) е превод от гръцки, осъществен по различно време от различни книжовници, а впоследствие

битувал и в различна езикова среда. Обединяването им обаче точно в този състав е дело на последния преписвач. Авторката на книгата си поставя за цел да очертае именно правописната норма, прокарана от него през целия паметник. Естествено най-голямо внимание е отредено на такива характерни маркери като еровите вокали (слаби и силни), употребени в красловие и средисловие), сонантните и етимологичните *рѣ, рь, лѣ, ль*, еровата епентеза, редуцираните *н* и *ъ*, носовите гласни, разпределението на *ѣ, ѡ* и *ѧ*, развоя на *ѣ*, употребата на *є, ѳ, ю*, редукцията на гласните, *l-epentheticum*, разпределението на *ѕ/ з/ зь/ зь*, промените на отделни съгласни и групи съгласни. Всички правописни и фонетични явления във всички възможни позиции предварително са подложени на пълна екскерпция от Т. Лалева, което ѝ е позволило да ги представи обобщено и изключително прегледно в табличен вид със статистически данни. Този метод на работа гарантира стабилност и представителност на изводите относно правописните навици на последния преписвач, които се отличават с ясни и последователно следвани правила. Например относно употребата на еровете авторката установява дванадесет проявления (с. 225–246) на непозната от други среднобългарски паметници правописна норма, оформена върху източнобългарски говорен тип. И по отношение на останалите фонетични особености е направен успешен опит да се обособят водещите правописни навици на последния книжовник, както и да се открият отклоненията от тях в различните творби на сборника с цел евентуалното им групиране с оглед на възможен общ протограф за част от текстовете. При наличието на езикови отклонения се търси диалектната база, върху която са възникнали. В същото време анализът на фонетичните и правописните свидетелства потвърждава направената по палеографски данни датировка, например „наличието на *ѡ* и *ѧ* в съчетание с някакъв етап от смесване на носовките определя като възможна крайна дата за създаването на ръкописа най-късно средата, дори 30-те години на

XIV в., откогато насетне ъ се среща като рядко изключение, а ѡ почти напълно отпада от графиката“ (с. 257). Особено ценни от гледна точка на българската историческа фонетика са изнесените факти за реалния гласеж на променящите се в историята на езика ни гласни фонемни като ж (рядко заменена с ѡ, а, о), л (заменена в определени позиции с е, а, ѡ, ѡ), ѡ (с известно колебание към л след р, л, д). Както и в предишния раздел, така и тук, Т. Лалева тълкува явленията от текстовете в Севастияновия сборник на широк съпоставителен фон, намирайки паралели с други среднобългарски ръкописи от същата епоха. Възприетият и стриктно следван от авторката подход за пълно и всестранно представяне на явленията ѝ дава възможност да разкрие добре изразена правописна норма с 11 характеристики (с. 268), които в своята съвкупност днес не се откриват в нито един български диалект, тъй като отделните правописни пластове в сборника имат не само различна хронологическа, но и различна диалектна основа. Все пак за повечето от тях Т. Лалева установява, че са характерни за „граничните пунктове на смесване на основните източнобългарски говори, например по поречието на Марица, от Първомай до Харманли, особено на юг от нея и около Първомай; на север от Карнобат по река Хаджийска; на север от Севлиево до Никопол, за които могат да се предполагат ранни взаимопрониквания“ (с. 268).

Част от езиковата норма са и именните, и глаголните форми в текстовете от Севастияновия сборник („Формоизменение и употреби на формите“, с. 271–291), чийто преглед показва непоследователно про-

карани морфологически иновации, на пример настаняването на нови окончания при съществителните, тенденция към пълно съвпадане на парадигмата на сложните прилагателни с тази на местоименията, появата на неизменяема причастна форма на -е, неправилни падежни съгласувания, съкратен инфинитив и др. Особено внимание заслужава предложеното от Лалева обяснение на вторичното имперфектно окончание -тъ за 3 л. ед. и мн. ч., обикновено възприемано като руска езикова черта. Наличието му обаче в някои от текстовете на Севастияновия сборник, както и във Врачанското и Вълкановото евангелие, а и спорадичната му поява в старобългарски паметници дават основание на авторката да постави под сериозно съмнение подобно предположение и да разгледа явлениято като последица от самостоятелно българско историческо развитие, „както във връзка с общия развой на окончанията за 3 л., така и с някои моменти от развоя на третоличното местоимение в българския език“ (с. 281).

Така комплексното проучване на Тана Лалева очертава Севастияновия сборник като представител на един преходен етап от историята на средновековната ни ръкописна книга от началото на XIV в. Това класическо по своя подход изследване, осъществено с професионална вещина, далеч надхвърля рамките на един ръкопис. То оставя свой собствен принос в осветляването на историята на българския език и на българската кирилска палеография и кодикология, а издаването на текстовете от сборника ще ги превърне в следващо научно предизвикателство.